

TÜRK İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİ OSMANLI DÖNEMİ

Osmanlı'da Siyasal Düşünce
Temsilcileri

Doç. Dr. Sonay
BAYRAMOĞLU ÖZUĞURLU

OSMANLI'DA SIYASAL DÜŞÜNCE

Osmanlı padişahları ve idarecileri, 14. yüzyıldan 16. yüzyılın ortalarına kadar yaratıcı bir yönetim pratiği ile devşirme sistemi üzerine kurulu bir ordu ve bürokrasi yarattılar.

I. Murad döneminde (1362- 89) kurulan ve I. Beyazıd döneminde (1389-1402) genişletilen devşirme sistemi, genç ve yetenekli çocukları, padişahın hizmetinde çalışmak üzere yetiştirildi. Yeniçeri, yani padişaha bağlı birlikleri, bunlar meydana getiriyordu. Merkezi bürokrasi de bunlardan meydana geliyordu.

Osmanlı Devletinin yaratmış olduğu bu devlet sistemi, din ve devlet işlerinde yeni bir teoriden çok, İslam ve devlet çıkarı arasındaki bir denge siyaseti ile yürütülmüştür.

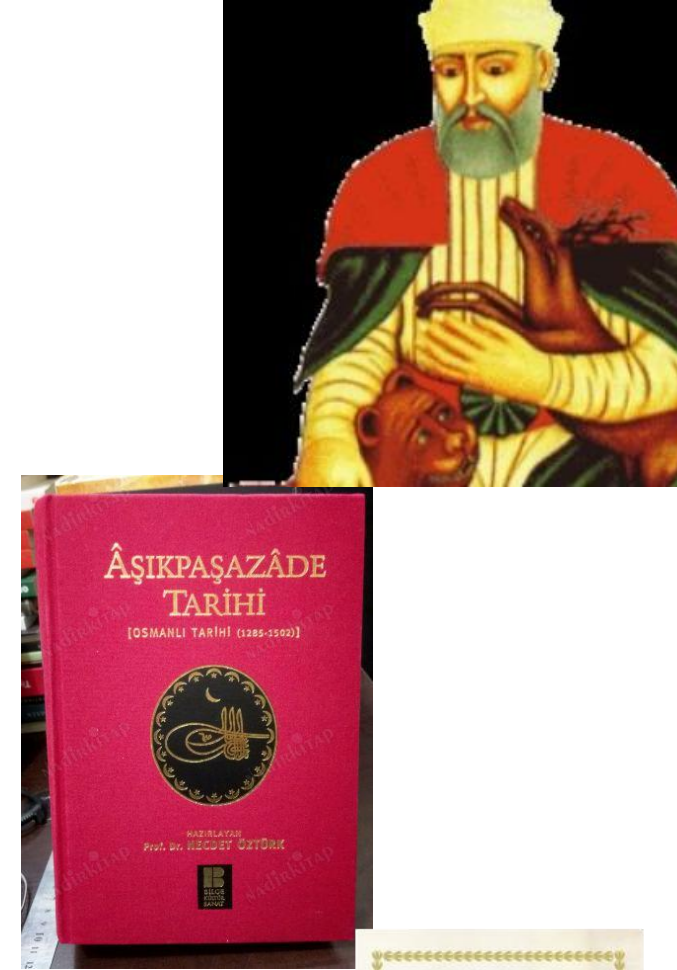
OSMANLI'DA SİYASAL DÜŞÜNCE

Osmanlı devletinde İslam, yeni düşüncelerin ortaya çıkmasına ortam yaratan bir etki yaratmamış, daha çok hukuk ve devlet örgütlenmesi alanında kendini geliştirmiştir.

Din alimleri dışında düşünsel çabanın devlet tarafından teşvik edildiği tek alan tarih olmuştur. Tarih, Türkçe yazılıyordu ve çok geniş bir coğrafyaya yayılması sağlanıyordu.

Belli başlı tarihçiler:

1. **Aşıkpaşazade** (1400 ila 1484): Aşıkpaşazâde Tarihi (Tevârîh-i Âl-i Osman olarak da adlandırılır) kitabını kaleme almıştır.
2. **Ahmedi**: İskendername, ondördüncü yüzyılda kaleme alınmış, mesnevi tarzında Türkçe bu eser, ansiklopedi tarzında kaleme alınmıştır. İçinde, astronomi, top, felsefe, siyaset, etik gibi konular yer alır ve okuyucuyu bilgilendirme amacı taşır.
3. **Tursun Beğ (Dursun Bey ya da Tursun Bey)**: Tursun Bey, İstanbul'un fethinden sonra, iskan sırasında dağıtılan emlakın sayım ve kayıt işlerini yürütmüştür. Daha sonra, Tursun Bey savaşlara katılmış ve görgü tanığı olduğu olayları kaleme almıştır. Eserleri, döneme ilişkin temel kaynaklardan biridir. Tursun Beğ'in dil ve üslubu, Aşıkpaşazade ve Ahmedi'den çok farklıdır. Arapça ve Farsça kelimelerin kullanıldığı uzun ağdalı bir dil hakimdir.

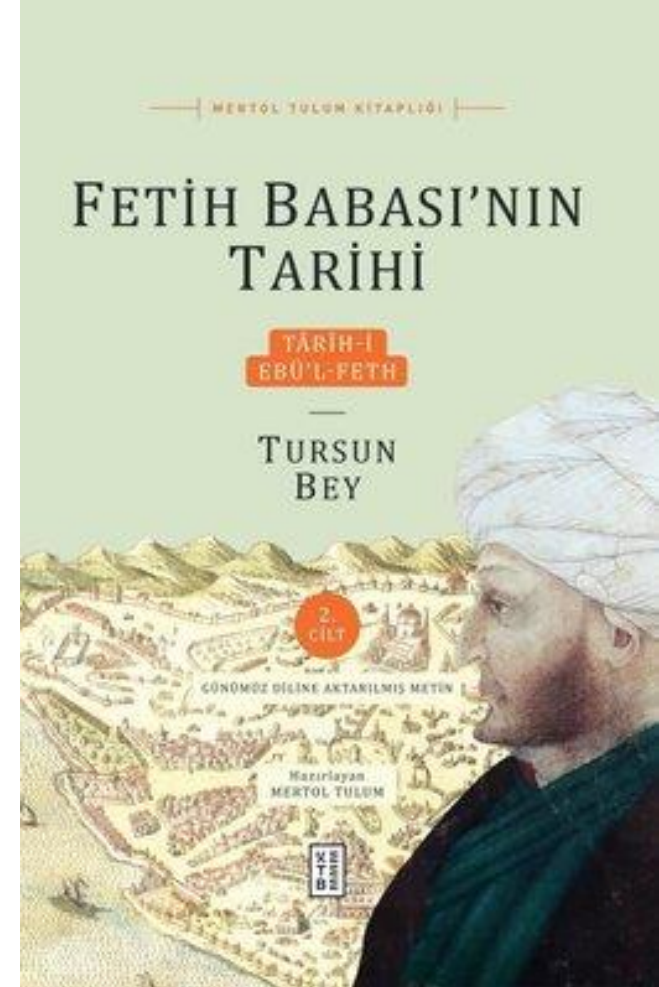

Tursun Bey ve devlet iktidarı anlayışı:

Tursun Bey eserinde, toplumsal düzeni sağlamakta, padişahın ne kadar önemli olduğunu, padişahın mutlak otoritesinin, örf ve kanunun önemini vurgulamıştır.

«Her insan toplumu, İslam toplumu da dahil olmak üzere, bekası için sivil otoriteyi kabul etmelidir.»

«Siyaset, hikmete dayanıyorsa, insan tabiatında mevcut bulunan ve iki cihanda, bu dünyada ve öteki dünyada, mutluluğa götüren mükemmeli gerçekleştirir. Bu tür bir siyaset, ilahi siyaset olarak adlandırılır ve buna namus ya da dindar kişinin diliyle şeriat denir. Bunun kurucusuna da peygamber denir. Ancak otorite bu düzeyde değilse ve Cengiz Han'ın yaptığı gibi bu dünyada düzen kurmayı başarmak amacıyla sadece akla dayanırsa ... buna «**sultani siyaset**» (siyaset-i sultani) veya **padişah yasağı** (yasag-i padişahi) denir. Başka bir deyişe bir buna **örf** diyoruz».

OSMANLI'DA İKTİDAR ANLAYIŞI

Tursun Bey, Allahın padişaha itaatı farz kıldığını, padişahın mutlak otorite sahibi olduğunu ve bunun Allah'ın rızasıyla olduğunu belirtir. Padişah, görünürde kendi ihtiraslarına kapılmış olsa da, aslında maksadının, iyi bir siyaset ile hazineyi dağıtmak, asker ile düzeni korumak, İslam dinini müdafaa etmek olduğunu belirtir (İnalçık, 2019).

Tursun Bey, örf hukukuna yaptığı vurgu nedeniyle, saltanatın, kendi otoritesini yerine getirmesini sağlayan ayrı bir akıl olduğunu belirtmiştir. Bu anlayış, Halil İnalçık ve Fuat Köprülü tarafından laik otorite anlayışına temel olarak görülmüştür.

Fatih sultan Mehmet, fatih olmanın gücüyle bilimi teşvik etmiş ve seçkin bilim adamlarını sarayına davet etmiştir. Ancak onun döneminde de felsefeyle ilgilenen kimse olmadı.

Fatih'in oğlu II. Beyazıt, yönetime geçtiğinde, babasının matematikçi ve ansiklopedist olarak bilinen meşhur kütüphanecisi **Molla Lütfi**, ulemanın etkisiyle idam ettirmiştir.

Görsel: Rasathane'de çalışan alimler

Takiyüddin'in Rasathanesi (Dar-ü'r Rasad-ül Cedid), kurulduktan birkaç yıl sonra, topraklarla yıkılmıştır.

Osmanlı'da bir filozof Kinalızade Ali Efendi (1510-1572)

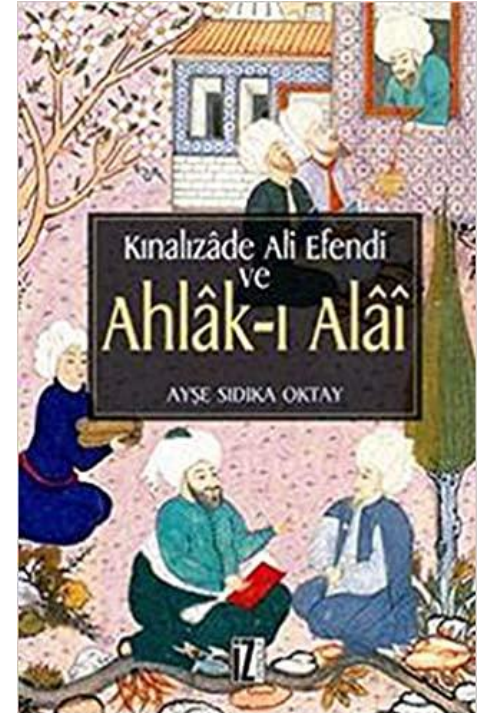

Kinalızade, felsefe ile sufi yaklaşımın bir sentezini yapmaya girişmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ı, «erdemli şehir»i kuran bir padişah olarak över; adil hükümdar hem Şeriatı uygular hem de ulemanın yardımıyla «rasyonel yasa ile vahyedilmiş yasayı» yani Cengiz Han'ın yasası ile şeriatı birleştirir.

Sultani kanuna yapılan bu atıf, Osmanlı İmparatorluğunun ayırt edici özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Kinalızade, Osmanlı siyaset düşüncesine, dört toplumsal sınıf kategorilerini, adalet dairesi ve siyasetteki denge kavramını dahil etmiştir:

Kınalızade Ali Efendi (1510-1572)

Toplum insan bedeni gibi, su, ateş, hava ve toprağa tekabül eden dört unsurdan oluşur:

«Kalemiye», «seyfiye (askeri ve idari sınıf)», «tüccarlar», «zanaatkar ve çiftçiler»

Kınalızade, adalet dairesi ile dört toplumsal sınıfı birbirine bağlamıştır:

«Askeriye olmadan hükümdarlık otoritesi olamaz;

Zenginlik olmadan askeriye olamaz; zenginliği uyruklar yaratır;

Adalet, uyrukların padişaha olan sadakatının sürekli olmasını sağlar;

Adalet, dünyada ahenk gerektirir;

Dünya bir bahçedir; bahçenin duvarları devlettir;

Şeriat devlete düzen verir;

Şeriat sadece hükümdarlık otoritesi tarafından desteklenir.»

Kalemiye: Dîvân-ı Hümâyün, hazine ve defterhâne görevlilerinin bir bütün olarak “kalemiye erbabi” olarak adlandırılmıştır.

Seyfiye: Osmanlılar’da ehl-i örf de denilen idarî ve askerî zümre mensuplarını ifade eder. 19. yy’da «seyfiye» artık kullanılmayarak, idare askeriye ve mülkiye olarak sınıflandırılmıştır.

Adalet Dairesi,
Kınalızade

BIRGIVI VE KADIZADELILER

Kadızedelilerin düşünce kaynağı Mehmer Birgivi'dir. Birgivi, Kur'an ve sünnet dışında halk arasında yaygın her türlü bid'at'ın (icat) temizlenmesini savunmaktadır.

Kadızede Mehmet Efendi, 17. yüzyılda, dini ve sosyal bunalımın kaynağını dinde aramış ve bir vaizler grubu ile birlikte, Kadızedeliler hareketine öncülük etmiştir. Mehmet Birgivi'nin fikirlerini benimsemişlerdir.

Hanbeli mezhebinden bir alim olan Birgivi (1520-1566) Kanuni döneminde, devlet ve toplum hayatında ortaya çıkmış olan yolsuzlukların kaynağını din hayatındaki sapmalarda aramıştır. Birgivi'nin Kadızedeliler hareketine yön veren eserleri, *Tarikat-ı Muhammediye* ve *Vasiyetname*'dir. Bu eserler, halkın İslam anlayışını şekillendiren, çok okunan eserlerdendir.

Birgivi, örneğin para vakıflarının faize bulaştığı ve dolayısıyla şeriat'a aykırı olduğu gerekçesi ile dönemin şeyhülislamı Ebusuud Efendi'ye karşı çıkmış, para vakıflarının şeriata aykırı olduğunu savunmuştur.

Şeyhülislam Ebusuud Efendi, 16. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaygın olarak yerleşmiş para vakıflarını onaylamıştı. Ebusuud Efendi, binlerce fakir insanın, ulemanın, öğrencinin ve imametlerin bu vakıflardan yararlandığı ve vakıfların kaldırılması halinde Müslüman toplumunun bundan büyük zarar göreceğini savunuyordu (Örfi hukukta, toplumun faydası ilkesi) Hanefi mezhebini temsil eden Ebusuud, para vakfının toplumda dini hayırlı işlere vesile olduğunu savunarak yanıt vermiştir.

BIRGIVI VE KADIZADELILER

Kadızedeliler, IV. Murad zamanında etkili olmuş bir dinsel-siyasal bir harekettir. Osmanlı Devletindeki sorunların kökenini İslam'a aykırı icatlara dayandırırılar. Onlara göre Hz. Muhammed döneminden sonra getirilen yeniliklerden vazgeçilmesi gerekir.

IV. Murad zamanında, Kadızede Mehmet, padişahın yasaklarını destekleyen vaazler veriyordu. Örneğin tütün yasağına ilişkin olarak, tütün yasağını delenlerin katledilmesi gerektiğini söylüyordu. 1656 yılında Fatih Camii'nde başlayan Esnaf ayaklanmasına öncülük ettiler. Yeni vezir-i azam Köprülü Mehmet Paşa, "Kadızedeliler"ın elebaşlarını Kıbrıs'a sürdü. Kadızedeliler dönemi böylece kapanmış oldu. Nitekim, Padişah, gizlice tütün içen bir yeniçeriye yakalayıp idam ettirmiştir.

IV. Murad, Kadızede Mehmet'i himayesine aldı. Kadızedeliler, yeniçerilerin ayaklanma ve darbelerini engelleyen esnafı temsil ediyordu. İnalçık, esnaf ayaklanmasında, Kadızedeli vaazlerinin etkisine vurgu yapar.

IV. Murad'ın devlet idaresine ilişkin olarak, en başta Koçi Bey risalelerini sunmuştur. Kadızede Mehmed de, Hanbeli mezhebinden İbn Teymiye'nin eserini çevirisi olduğu söylenen bir layiha sunmuştur. Birgivi de Kadızede Mehmed de, İbn Teymiye'nin fikirlerini yaymışlardır.

BIRGIVI VE KADIZADELILER

Kadızedeli'ye göre İslama aykırı 21 bid'attan (icat) bazıları:

1. Ezan ve Kur'an'ın makamla okunması
2. Sema ve devranın caizliđi
3. Tütün, kahve ve keyif verici maddelerin haram olmaması
4. Muhyiddin-al Arabi'nin kafirliđi
5. Yezide lanet okunması
6. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan örf- adet ve gelenekler
7. Kabir ve türbe ziyareti
8. Büyüklerin el ve eteđinin öpülmesi ve selam verirken yere eđilme
9. Rüşvet

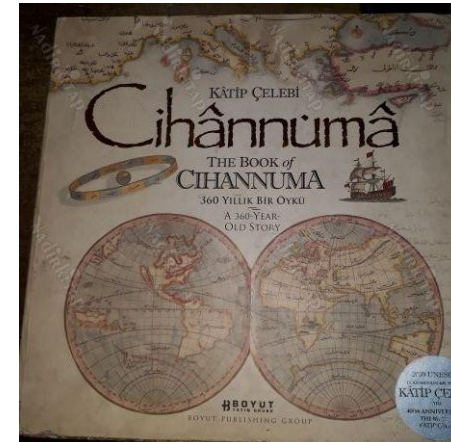
BUNALIM DÖNEMLERİNDE İBN-I HALDUN ETKİSİ: KATIP ÇELEBİ (Ö.1657)

Kınalızade'nin on altıncı yüzyıl ortalarında yazdığı, Nasıralı başyapıtında İbn Haldun'un etkisi görülür. 17. yy.'dan itibaren İbn Haldun'un yükselen ve gerileyen hanedanlar ile genel tarih yasalarına dair bir ilgi ortaya çıkmıştır.

İbn-i Haldun'un eserlerinden etkilenen yazarların başında Katip Çelebi ve Naima gelir.

Cihannüma
kitabında yer alan
haritalardan.

Katip Çelebi, Osmanlı bunalım döneminin yazarlarından biridir. Kalemîye sınıfına mensup olan Katip Çelebi, kendi devrindeki kanlı iktidar kavgalarına, kısır tartışmalara ve devrinin önemli olaylarına tanıklık etmiştir. «Siyaset Nazariyesi» (Düstürl'î-âmel li Islâhîl'î-halel) adlı risalesini, Osmanlı hazinesinin kötü bir durumda olduğu 1653 yılında kaleme almıştır.

Risale, asıl olarak, Osmanlı devletinin güncel bir tahlilini ve devletin içinde bulunduğu özellikle mali krize karşı çözüm önerilerini içermektedir. Bu açıdan, siyasetname tarzında bir eserdir. Kendi sözleriyle bu eser, «Devletin yapısındaki bozulmaya tedbir bulmak ve asker çokluğu ve hazine azlığına çare hakkındadır» (Katip Çelebi, 2016, s. 125). Katip Çelebi, içinde bulunulan durumu bu cümle ile özetler.

KATIP ÇELEBİ (Ö.1657)

Çözüm önerileri: Devlet yöneticilerinin mülkün sahibinin gerçek padişah olduğunu, hakikatte hazine, asker ve halkın da onun olduğunu hatırlamaları gerek.» Padişah, Allah'ın yarattığı sebepler sayesinde yeryüzünü yönetir» düşüncesinin yeniden hakim kılınması ve buna karşı gelenleri sindirilmesi gerekir. Asker, yeniden birlik olmalı ve devlete hizmet etmelidir. Lüzumsuz harcamaların ortadan kaldırılması için, ordunun ezici gücüyle iş görmelidir.

Bu önerilerinin uygulanmasının güç olduğunu belirtir Katip Çelebi. «Zira, devleti kayıran ve Hak'ka uyan kişi az bulunup, halkın çoğu buna karşı, diğer yandan kendi nefsanî istekleri peşindedir. İmdi, bu işin tamamlanması ancak dirayetli bir kılıç sahibine bağlıdır.» (Katip Çelebi, 2016, s. 126)

Taassubun her çeşidine karşı çıkmış, bunun bir iç savaşa yol açacak kadar şidetlendiği bir devirde gereksiz taassubu hem şeriata hem akla dayanarak önlemeye çalışmıştır.

NAİMA (Ö. 1716)

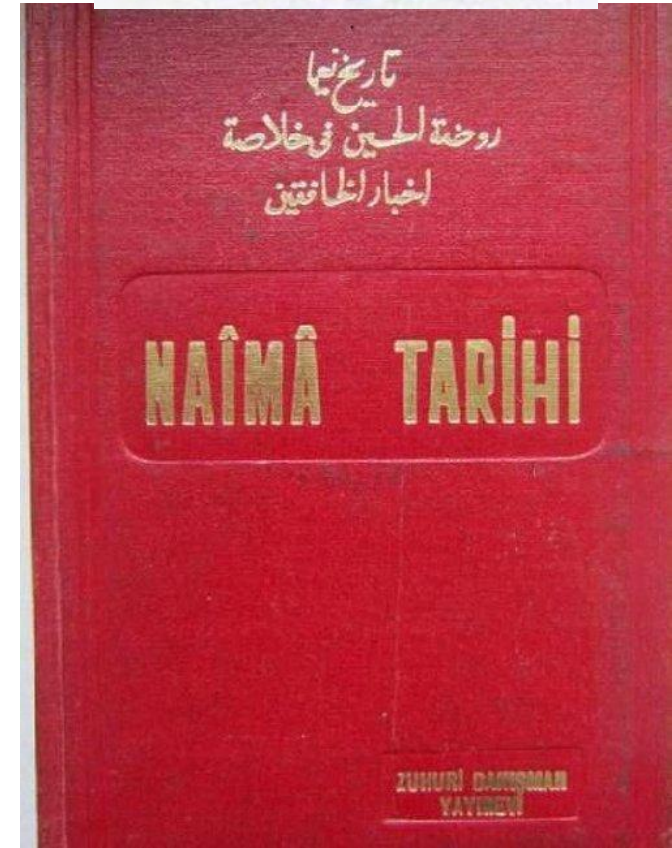
Halepli Mustafa Na'ima, **ilk resmî Osmanlı vak'anüvisi, tarihçidir.**

Naima, Osmanlı'da reform ihtiyacını gören ve bunu savunan yazarlardan biridir.

Na'ima, *Naima Tarihi*'nin giriş kısmında, yönetime yer verir. Bu kısımda, İbn-i Haldûn, Âlî Mustafa Efendi ve Kâtib Çelebi gibi yazarların fikirleri temel alınmıştır. İbn Haldûn'un organizmacı görüşü, hanedanlığın aşamaları ve toplumun unsurlarını ise Kâtib Çelebi'nin Siyaset Nazariyesi'nden alır. Naima, onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında giderek daha önemli hale gelen göçebelğe karşı yerleşik hayat ayrımını betimler. İbn-i Haldun'un bedevi-hazari karşıtlığını kullanarak, Osmanlı'daki göçebe ve yerleşik yaşam arasındaki karşıtlığın etkilerini kaydeder. Göçebe yaşayanların, yaşam koşullarından dolayı daha güçlü olduklarını, ancak onların da rahat yaşama kavuştuktan sonra bu özelliklerinin kaybolmaya başladığını belirtir. Savaşçı hanedanlar bile, kale ve saraylarda, kendi hanedanlarının devamının derdine düştükleri zaman, toplumun içinde bulunduğu durumu görmezler ve devletin değerlerini unuturlar. (

«Tarih ilminin lüzumu üzerinde duran Naîmâ tarih yazarlarda yedi şartın bulunması gerektiğini, bunların doğru sözlü olmak, şâyialara kulak asmamak, bir konunun aslına vâkîf değil ise onu bilenlerden tahkik etmek, dedikodulara ehemmiyet vermemek, yalnız vak'a anlatmakla kalmayıp tarihi kıssadan hisse çıkaracak şekilde kaleme almak, insanların değerini ortaya koyarken hissiyata kapılmamak, kolay anlaşılır bir dil kullanmak, metni güzel fıkralar, manzum ve mensur parçalar ilâvesiyle süslemek, ilm-i nücûm hakkında bilgi edinmek olduğunu belirtir» (İslam Ansikopedisi, Naima Maddesi.)

Naîmâ tarihi, olayları kronolojik bir sıra içerisinde aktaran gelenektendir.

1920'lerde Anadolu'da büyük bir devrim yaşanmış, ilk kez Müslüman bir ülkede din ve devlet işleri ayrılmıştı. Bunu İslam dünyasında da alkışlayanlar vardı ve Hintli Müslümanların manevi liderleri Muhammed İkbal, Hintli Müslümanlara şöyle sesleniyordu: «Bugünün Müslüman uluslararası arasında sadece Türkiye dogmatik uyuşukluğu sarsmış ve kendi bilincine varmıştır. Sadece Türkiye entelektüel özgürlük hakkını talep etmiştir.

Ne var ki İkbal, Anadolu'daki bu devrimi «tamamen İslam'a uygun» olarak alkışlarken, İslam dünyasının büyük çoğunluğu, Atatürk'ün seküler devrimine düşman oldular.